

Aggresjonsdriften og det "såkalt" onde

For to og et halvt år siden kom der ut en ny bok av den kjente dyreforsker Konrad Lorenz, "Das sogenannte Böse", (D. G. Borotha-Schoeler Verlag, Wien, 1963". Den ble straks utsolgt og måtte trykkes i nye opplag hver annen måned helt til nu. I fjor kom også en dansk oversettelse, "Det såkaldt onde" (Forlaget Schultz, København, 1965).

Boken har vakt livlig diskusjon i presse og tidsskrifter i utlandet. Den er også blitt skarpt kritisert. Man har påvist en hel rekke uholdbare påstander og slutninger. Men uansett ros og ris har Konrad Lorenz utvilsomt her berørt et meget aktuelt og brennbart emne.

Hans erfaringsfelt er hovedsakelig dyrenes adferd, særlig noen fiskearter (cichlider) , gjess og rotter. Men han blir ikke stående ved å registrere enkeltfakta. Med forbausende og for mange sikkert irriterende dristighet forer han problemstillingen over til menneskene og deres situasjon i det 20. århundrede. Kan vi med kjennskap til dyrenes adferd finne fruktbare synspunkter til løsning av menneskehetens nuværende problemer? Det lyder vanvittig - dumdristig å komme med slike forhåpninger. Ikke desto mindre styrter Konrad Lorenz seg løs på denne oppgaven.

Hva er den største faren som truer oss nu? Menneskenes egen aggresjon rettet mot hverandre, med trussel om total gjensidig utsettelse ved hjelp av den moderne teknikkens midler (vannstoffbomben etc.).

Er aggresjon i og for seg i alle tilfelle noe ondt? Slett ikke, sier Konrad Lorenz. Dyrenes liv er utenkelig uten aggresjon. Den er en naturnodvendig drift og altså selvfølgelig "god". Men den kan bli skadelig også for arten selv, altså "ond", hvis den mister sin opprinnelige funksjon, kort sagt, hvis den ikke lenger er plassert i den rette, opprinnelige sammenheng. Det "onde" er derfor for Konrad Lorenz alltid kun det "såkalt" onde. Det gjelder å se sammenhengen. Kreftene er i seg selv hverken onde eller gode under enhver omstendighet. De er nødvendige.

Men la oss straks ta utgangspunkt fra en konkret iakttagelse. Eksemplet er hentet fra en observasjonsjournal over noen cichlider i et akvarium:

"Av fire sebracichlider i et stort akvarium besatte den sterkeste han, A, straks det bakerste venstre hjørne nede og jaget ubarmhjertig de tre andre rundt i akvariet. Den gjorde med andre ord krav på hele akvariet som "sitt" territorium. Etter noen dagers forjop hadde hannen B tilegnet seg en liten plass like under overflaten i det fremste høyre hjørne oppe og holdt her tappert stand mot A's angrep. Å besette et område nær ved overflaten er på en måte en desperat handling, da fisken utsetter seg for fare for å kunne hevde seg overfor den overlegne artsfelle, som av frykt for denne fare angriper mindre modig. Eierne av et slikt truet territorium har en forbundsfelle i den slemme nabos frykt for overflaten. I løpet av de neste dager vokste det område, som B forsvarte, tydelig og ble utvidet særlig nedover, inntil B til slutt hadde tilkjempet seg en plass i det fremste høyre hjørne nede og dermed hadde oppnådd et likeverdig hovedkvarter. Forst nu hadde B samme sjanser som A og trengte denne så langt tilbake, at de delte akvariet i to nesten like store deler. Det var fint å se dem hele tiden avpatruljere grensen idet de stadig truet hverandre. Men en morgen stod de igjen helt til høyre i akvariet på B's opprinnelige side, og nu hadde den bare noen få kvadratdesimeter bunnplass. Jeg var straks klar over hva som var skjedd: A hadde parret seg, og hos alle store cichlider forenes ektefellene om å forsvare territoriet. Derfor hadde B nu dobbelt press å holde stand mot og hadde måttet innskrenke sitt territorium. Neste dag stod fiskene atter midt i bassenget og truet ihverandre frontalt, men nu var der fire, for også B hadde erobret en ektefelle, så likevekten overfor familien A var gjenopprettet. En uke etter fant jeg grensen skjøvet helt bakover til venstre inn i A-territoriet, og grunnen var at ekteparet A nettopp hadde lagt egg, og en av ektefellene var hele tiden opptatt med å passe og pleie eggene, så bare en av dem kunne ta seg av territoriets forsvar. Da ekteparet B snart etter også hadde lagt egg, ble den tidligere jevne fordeling av rommet snart gjenopprettet. Julian Huxley har en gang skildret denne adferd meget fint i en fysisk lignelse, hvor han sammenlignet territoriene med luftballonger, som i en lukket beholder flater seg av mot hverandre og blir større eller mindre etter som deres indre trykk stiger eller synker. Denne adferdsfysiologisk enkle mekanisme i kampen om territoriet løser på en helt idéell måte oppgaven å fordele ensartete dyr på en "rettferdig", det vil si en for arten som helhet gunstig

måte på det areal som er til rådighet. Også den svakere kan klare seg og forplante seg om enn på en mer beskjeden plass. - Hvilket fredelig resultat av det "onde prinsipp".

Man kan her spørre seg om det ikke er mulig at fisken kan slutte fred med naboen. Det ser jo ut til at fiskemannen og fiskekone seg imellom er helt ut venner og vel forlikte. Men så enkelt er det ikke. Den har tvertimot aggresjonen så sterkt i seg som en nødvendig drift, at fiskemannen er vennlig og trofast mot sin fiskekone kun så lenge han har en nabo som han kan la raseriet gå ut over. I samme øyeblikk denne fiendenabo er borte, er fiskekonens liv i fare. All troskap og vennlighet er plutselig som blåst bort. Vi siterer K. Lorenz:

"Hos cichlider i fangenskap kan det fore til mord på ektefellen, når den aggresjon, som under naturlige livsbetingelser ville bli avreagert på den fiendtlige territorienabo, blir oppdemmet. Nesten alle akvarieeiere, som begynner med disse særegne fisk, har gjort den samme så å si uunngåelige feil: man har samlet et antall fiskeunger av en art i et stort akvarium for å gi dem mulighet for å parre seg på en utvungen, naturlig måte. Det ønsket resultat er også oppnådd, og så har man et strålende elskovspar i de herligste praktfarger, og i fullkommen enighet forsøker ektefellene å fordrive sine sosken fra territoriet. Men da de ulykkelige ikke kan slippe vekk i akvariet, som er blitt litt for lite for alle fiskene, står de engstelige og med lasete finner rundt omkring i hjornene i nærheten av overflaten, når de da ikke jages ut av deres skjul og farer gjennom akvariet på vill flukt. Human, som man er, får man medlidenhet både med de jagete og med paret, som kanskje til og med i mellomtiden har lagt egg og nu har bekymringer for avkommet. Man fanger derfor fort de overtallige fisk og fjerner dem og sikrer således paret enerett til akvariet. Så tror man at man har gjort sin plikt og passer kanskje ikke særlig på akvariet og dets levende innhold i de kommende dager. En tid senere ser man med forbauselse og forferdelse hunnen flyte død og fullstendig sonderrevet omkring i vannet, mens der ikke er mer å se av egg og unger. Dette sorgelige drama, som særlig utspilles hos den ostindiske gule cichlide og den brasilianske perlemorfisk så regelmessig at det kan forutsies som beskrevet, kan man forhindre på en meget enkel måte enten ved å sette en "prügelknabe" - det vil si en fisk av samme art - ned i bassenget eller mer humant ved å velge et akvarium, som er stort nok til to par og så sette en skillerute ned i midten og et par i hver halvdel av akvariet. Så kan hver fisk ergre seg riktig grønn og gul over naboen av samme kjønn - man ser nesten alltid hun gå mot hun og han mot han, - og ingen av dem vil dromme om å la sitt raseri gå ut over ektefellen. Det lyder som en vittighet at vi oppdaget at når ruten ble ugjennomsiktig av alger, begynte hannen å opptre brutalt mot sin kone. Men når vi pusset ruten, ble der baljaded med naboen istedenfor, en ballade som naturligvis var helt ufarlig (takket være ruten) , og så var luften atter rensset innenfor hvert territorium. "

En uhyggelig sterk aggresjonsdrift mot egne artsfeller finner man hos visse rotter. 17 sterke, voksne vandrerotter fra forskjellige fangststeder ble satt sammen på en 64 kvadratmeter stor plass begrenset av uoverstigelige innhegninger. En han og en hun dannet et par, mens de øvrige 15 var "ugifte". De hadde tilstrekkelig mat, og, der var busker og trær og gjemmesteder på den innhegnete plass. Etter tre uker hadde paret drept samtlige 15 medboere. Hannen myrdet hannene, og hunnen myrdet hunnene. De underlegne, enkeltstående rotter gjorde forholdsvis liten motstand og flyktet for det meste. Nesten ingen ble direkte drept. I de fleste tilfellene dode dyrene av indre blodninger og binyresvikt som følge av bitene og utmattelsen. Altså mord ved langsom tortur. Når man tenker på vår tids konsentrasjonsleire, kunne man si at rottene for så vidt oppførte seg helt ut "menneskelig". Eller er det kanskje riktigere å si at mange mennesker i vår tid har oppført seg som rotter?

Men med dette morderiske bilde av rottene har man ennå ikke grepet det vesentlige. La oss sitere K. Lorenz:

"Når man har opplevet de blodige tragedier som førte til det overlevende rottepars herredømme over hele rotteanlegget, overrasker det en å se de samfunn oppstå som snart, meget snart bygges opp av de seirende morderes etterkommere. Den fredsommelighet, ja omhet, som er karakteristisk for rottemorens forhold til sine unger, drar ikke bare barnefaren med, men også bestefaren og alle onkler, tanter, granonkler, grantanter o. s. v. inntil jeg vet ikke hvilket ledd. Modrene legger deres forskjellige barneflokker i samme rede, og de sorger

ikke bare for sine egne unger. Der forekommer overhodet ingen alvorlig kamp innenfor den store familie, selv om den teller dusinvis av dyr. - I rotteflokkene finnes ingen rangorden. Flokken angriper et stort dyr i samlet tropp, og de sterkeste har størst andel i seieren. Men når de eter byttet, er - de små dyr de påtrengende, og de større finner seg uten videre at de små tar maten fra dem. Også ved forplantningen er de halvt og trekvart utviksete dyr, som i enhver henseende er mer livlige, nærmest de voksne overlegen. Alle rettigheter står dem åpne, selv det sterkeste gamle dyr vil ikke på noe område gjøre den rangen stridig."

I denne skjønne rotteidyll gjelder altså ikke på noen måte "kampen for tilværelsen" mellom rottene innbyrdes. Hverken når det gjelder maten eller forplantningen slår de sterkeste de svakere tilbake. I den store, fredelige familie av de seirende morderes etterkommere finner vi den mest elskverdige opptreden. Her er ingen enkeltegoisme. Det er dyr med utpreget kontaktberedskapsseremoni (for å bruke dyreadferdspsykologenes faguttrykk) : De kryper under maven på hverandre eller over ryggen, og er i enhver henseende "koselige". Men dette gjelder kun den store morderklans egne medlemmer. Hvis der kommer en fremmed rotte inn i deres territorium, skjer der noe annet: "Den fremmede rotte kan lope omkring et minutt eller lengre uten å ane den skrekkelige skjebne som venter den, og like så lenge fortsetter de innfodte sin vanlige dont, inntil den fremmede kommer en av dem så nær at denne får ferten av den. Da går der som et elektrisk stot gjennom dette dyr, og i ett nu er hele kolonien alarmert ved stemningsoverføring, som hos vandrerotten formidles ved uttrykksbevegelser, men hos husrotten ved et høyt, skarpt skingrende, satanisk skrik istemt av alle familiemedlemmer som horer det. Med oyne som står ut av hodet av opphisselse, og reiste hår begir rottene seg på rottejakt. " De er da så rasende at de også tar feil og biter sine egne familiemedlemmer inntil feiltagelsen blir oppdaget. Rottene kjenner hverandre nemlig ikke personlig ved synsinntrykket. Det er utelukkende familielukten som er foreningsselementet. Den fremmede hadde nettopp en annen lukt. Derfor må den myrdes.

Her ser vi at aggresjonsdriften ikke på noen måte er utryddet eller forsvunnet eller forvandlet i den fredelige, sosiale, koselige rottefamilie. Det avgjørende er at rottefamiliemedlemmene, for så vidt som de har samme lukt, i den grad danner en enhet at hele gruppen opptrer som ett individ. Man kan her formelig se "gruppesjelen" i aksjon både i den koselige, varme innavl, og i den hensynslose aggresjon utad.

Er nu menneskene helt ut enkeltmennesker, eller er de kanskje for en stor del også bestemt av de forskjellige "gruppesjeler", partier, sekter, klubber, fagforeninger, gjenger etc. ? Når man så ser den mest oppofrende "sosiale" adferd, den mest uegoistiske og elskelige innsats, kan man stille spørsmålet: Hvor er det blitt av aggresjonen? Er den virkelig overvunnet, forsvunnet eller forvandlet? Eller er den kanskje bare skjovet til side eller demmet opp for så å bryte desto sterkere los i en annen retning? Kanskje mot noen med en annen "lukt"?

I avisene kunne man lese at der i et bestemt tidsrom i kampene i Vietnam omkom 143 amerikanere og 10 000 vietnamesere. Amerikanerne ble tallet noyaktig: 143. De ble ikke regnet sammen med vietnameserne, som på sin side ble rundet av til nærmeste tusen. Er vietnameserne rotter - om forladelse mennesker med en annen lukt?

Men tilbake til aggresjonens eventuelle forandring og forvandling. Med største iver har K. Lorenz fulgt aggresjonsadferdens forskjellige karakteristiske trekk og sett hvorledes de kan finnes igjen i en helt annen og fredelig sammenheng. Aggresjonsadferden er blitt forandret og har fått en helt ny funksjon. Han finner at det som en gang var trusel og forberedelse til angrep mot en fiende, får en ny betydning og funksjon som hilsegeberde og hilseseremoni. La oss ta hans skildring av tranedansen:

"En trane reiser seg høyt og truende i været foran en annen trane, folder de mektige vinger ut og sikter på den med nebbet trukket blankt og blikket skarpt rettet mot den. Et bilde på farlig trusel, og faktisk ligner pasifiseringsgeberden inntil dette punkt fullstendig på forberedelsen til angrep. I neste øyeblikk vender fuglen denne truende fremstilling av hvor skrekkinjagende den kan være, bort fra den annen, idet den utfører en vending på 180 grader og nu stadig med vidt utbredte vinger, presenterer sin vergelose nakke, som hos den europeiske trane og mange andre arter er prydet med et rødt hudparti. I noen sekunder blir den dansende fugl stående i denne stilling og uttrykker i forståelig symbolikk at den trusel ikke er rettet mot partneren, men tvertimot bort fra denne og mot partnerens slemme omverden. Her intoneses motivet: forsvar av vennen. Tranen dreier seg atter henimot vennen og gjentar demonstrasjonen av sin størrelse og styrke, vender seg så straks bort igjen og utfører nu på betydningsfull måte et skinnangrep mot et eller annet erstatningsobjekt, helst mot en trane som står i nærheten, og som den ikke er venn med, men det kan også være mot

en uskyldig gås, ja i nødssfall mot et stykke tre eller en liten sten, som så blir tatt med nebbet og kastet en tre-fire ganger opp i luften."

Man ser her hele aggresjonskraften i tranens geberder. Men ingen skade utfores. Intet mord finner sted. Aggresjonsdriften er ledet inn i et nytt spor: en danseseremoni som knytter tranene sammen til et gruppeforbund. Og i danseseremonien utoves og forsterkes tranegrupesjelen. En tilsvarende adferdsgruppeseremoni som har aggresjonsdriften i seg, men i forandret form er endenes og gjessenes triumfskrik. Det har aggresjonens voldsomme trusel i seg, men oppdemmet og avledet til gruppesjelesvennskapets forenede hilsningsseremoni. Det samme er tilfelle med endenes endelose rap-rap-snadring. Nebbene er da ikke rettet direkte mot hverandre, (i så fall ville det være begynnelsen til en faktisk kamp) , men litt på skrå. Maksimalt skjer dette når andrikken snadrer med sin kone. Han vender da nebbet mer bort fra henne, jo mer opphisset han blir. Det kan i ekstreme tilfelle fore til at han vender bakhodet til, mens han uavbrutt snadrer videre. Disse vennsapsgeberder er så tydelig mettet av en avledet aggresjonsdrift, at likheten mellom truegeberden og hilsegeberden mange ganger er nesten fullkommen. De er så like at de sett i visse vinkler kan forveksles. Til og med endene selv kan komme til å forveksle dem. Det samme gjelder gjessene:

"Den lille retningsavvikelse er ganske visst lett å se forfra, altså for den som bevegelsen henvender seg til, men sett fra siden i profil kan den ikke sees hverken av en menneskelig iakttagere eller av en annen villgås. Når familiebåndene om våren litt etter litt losnes og de unge gasser går på frierfotter, kan det lett hende at en bror blir trukket med inn i et familietriumfskrik, mens han holder på med å gjøre ekteskapstilbud til en fremmed ung gås, hvilket aldeles ikke består i oppfordring til parring, men i at han angriper fremmede gjess og derefter hilsende iler hen til den utkårne. Hvis nu den unge gasses vennlige bror ser dette fra siden, tror han at frieren vil angripe den fremmede unge gås, og da hanlige medlemmer av en triumfskrikgruppe modig står hverandre bi i kamp, farer han rasende los på frierens utkårne og denger og biter henne - da han på sin side ikke foler noe for henne - på en brutal måte, nemlig like voldsomt som frierens uttrykksbevegelse ville oppfordre til, hvis frierens bevegelse skulle uttrykke trusel og ikke hilsen. Når hunnen så flykter forskrekket, befinner hennes frier seg i den største usikkerhet: driften til å forsvare den utkårne hun er meget sterk hos en ung grågasse, men like så stor makt har hemningen mot å angripe broren, som på dette tidspunkt ennu er hans felle i triumfskrikbroderskapet."

Både hos gjess og ender har gruppefelleskapet nådd en høy grad av styrke og varighet. Det varer ofte gjennom hele livet, altså hos en gås opp til 50 år. Dyreforskeren Oskar Heinroth trodde at den "ekteskapelige troskap" hos villgjessene var en så å si sikker normalhovedregel. En noyere iakttagelse viser at der er svært mange unntagelser. Men det er der jo også hos menneskene, så man skal passe seg for å si noe nedsettende om gjessene.

Denne sterke gruppetroskap finner man kun hos dyregrupper hvor der også er en sterk aggresjonsdrift. Hvis dyrearten er en helt igjennom fredelig flokktype med en minimal eller manglende aggresjonsdrift, blir flokken en tilsvarende anonym masse uten de sterke troskapsbånd. Aggresjonsdriften er altså ikke på noen måte "ond".

Den er naturnodvendig. Den kan bli skadevirkende, hvis den så å si loper lopsk i forhold til helheten, hvis den ikke lenger fyller sin opprinnelige territoriefunksjon. Men den kan også forandres og forvandles i en ny sammenheng og vise seg i en edel, fredelig funksjon.

Herfra gjør K. Lorenz stadig sprang over til mennesket: "vår menneskelige latter er sannsynligvis i sin opprinnelig form en pasifiserings- eller hilse-seremoni. Smil og latter svarer sikkert til forskjellige grader av den samme adferdsmåte og representerer trinn av spesifikk opphisselse."

Han minner om at man viser tennene, når man ler, altså utpreget opprinnelig truende geberde. Han minner om den "hellige" gysning man foler nedover ryggen, når man blir "begeistret", en gysning som også risler nedover yttersidene av armene. Altså nettopp de to steder, ryggen og utsiden av armene, hvor pelshårene reiser seg på aper og hunder, når de blir sinte og truer en fiende. K. Lorenz resumerer: "Vår hellige gysning" er ikke annet, enn at vi "reiser bust" med en pels, som ikke lenger eksisterer."

Her er vi kommet til hovedsviken hos Konrad Lorenz. Han ser en sammenheng. Der kan ikke være noen tvil om at den er der. Men han ser ikke tilstrekkelig forskjellens kvalitet. I et enkelt eksempel hvor hans fremragende styrke i den vedholdende iakttagelse triumferer, har han også drevet slutningene til en slik ytterliggående menigsloshet, at en positiv sammenheng så å si umiddelbart kommer frem med hans skildring som en

negativ bakgrunn. La oss først referere det interessante eksempel:

"Jeg studerte dengang en ung grågås som jeg hadde oppdrettet fra den var utklekket, og som hadde overført alle de adferdsmåter som normalt rettes mot foreldredyrene på min person -. Grågåsen Martina hadde ervervet en fast vane i sin tidligste barndom: da hun ca. en uke gammel selv gikk opp en trappe, hadde jeg forsøkt å lokke henne inn i mitt soveværelse til fots om aftenen istedenfor som hittil å bære henne inn. Grågjess kan ikke like at man tar på dem, de bli redd, og man bør derfor helst spare dem for det. I forstuen til vårt hus begynner en trappe til høyre for inngangsdøren, og den forer opp til annen etasje. Overfor døren er der et meget stort vindu. Martina fulgte lydig i hælene på meg. Da hun kom inn i forrommet, ble hun plutselig redd i den uvante situasjon, og hun løp, som redd fugler alltid gjør, mot lyset. Med andre ord hun løp bort fra døren, hen mot vinduet og forbi meg, som allerede stod på det nederste trinn av trappen. Hun ble stående litt ved vinduet til hun hadde beroliget seg, kom så atter lydig hen til meg på trappen og gikk bak meg opp til annen etasje. Denne prosess gjentok seg neste aften. Men omveien bort til vinduet var bare litt kortere, og den tid Martina brukte til å berolige seg, vesentlig kortere. I de neste dager gikk denne utvikling videre. Oppholdet ved vinduet forsvant helt og også inntrykket av at gåsen i det hele tatt var redd. Omveien bort til vinduet fikk mer og mer karakter av en vane, og det så rett og slett komisk ut, når Martina løp bort til vinduet med beslutsomme skritt, og når hun var kommet dit hen, snudde seg uten pause og like så beslutsomt løp tilbake til trappen og vandret opp trinnene. Den vanemessige omvei bort til vinduet ble kortere og kortere, og den 180 graders vending ble til en spiss vinkel. Da der var gått et år, var der bare en omtrent rett vinkel tilbake av hele veibanen, idet gåsen istedenfor å gå direkte fra døren til høyre opp på trappens nederste trinn vandret langs trinnet til venstre ende av det, og så steg den opp der med en skarp høyrevending. - På den tid hendte det nå at jeg en aften glemte å lukke Martina inn i huset på det riktige tidspunkt og fore henne inn i mitt værelse. Da jeg omsider kom til å tenke på henne, var det mørkt. Jeg skyndte meg bort til inngangsdøren, og i samme øyeblikk jeg åpnet den, presset grågåsen seg engstelig og fort gjennom sprekken, løp mellom benene på meg og stikk imot sin sedvane foran meg hen til trappen. Og så gjorde hun noe som var helt mot hennes vane. Hun vek ut av sin vante vei og valgte den korteste, hun avkortet den rette vinkel, trådte opp på nederste trinns høyre side og begynte å gå opp idet hun "skar" trappens kurve. Men så skjedde der noe virkelig rystende: da villgåsen var nådd frem til femte trinn, gjorde den plutselig holdt, fikk (som gjess pleier å få ved meget alvorlig skrekk) lang hals og tok vingene ut av bærefjærene parat til flukt. Samtidig utstotte den advarselslyden og skulle like til å flyve opp. Så stanset den et øyeblikk, vendte om, gikk hurtig ned igjen de fem trinnene og løp ivrig, slik som når man utfører en meget viktig plikt, den opprinnelige omvei hen til vinduet, gikk pånytt opp trappetrinnene, denne gangen helt henne på venstre side etter forskriften og begynte å klatre opp. Da den igjen var kommet til femte trinn, ble den stående, så seg om, rystet seg og hilste, begge deler adferdsmåter som man regelmessig ser hos grågjess, når beroligelsen kommer etter en overstått forskrekkelse. Jeg trodde knapt mine egne øyne. For meg er der ikke tvil om hvorledes denne hendelse skal fortolkes: vanen var blitt til skikk, som grågåsen ikke kunne stote an mot uten å bli redd. "

Herfra forer K. Lorenz betraktningen raskt videre til betydningen av innarbeidete vaner og skikker hos barn. Derfra videre til naturfolks "magiske" tenkning, hvor bestemte ting "må" utføres. Indianerne "må" roke fredspipe for eksempel, ellers er ikke avtalen gyldig. Og så er han fremme ved juletreet, hvor julelysene "må" tennes, og hvor vi elsker å gjøre det - liksom grågåsen Martina "må" gå omveien og ikke tør bryte skikken, men (elsker) å utføre den: "La oss altså endelig ikke håne. Vanedyret i mennesket, som har opphøyet sin vane til ritus og holder fast ved den med et stiv sinn, som synes å være en bedre sak verdig, - men der finnes kun få bedre saker. Hvis det tilvante ikke ble festnet og ble selvstendig på den beskrevne måte, hvis det ikke ble opphøyet til hellig formål i seg selv, ville der ikke eksistere noen troverdig meddelelse, ingen pålitelig forståelse, ingen troskap og ingen lov. Eder binder ikke, kontrakter gjelder ikke, hvis ikke de kontraherende parter har et felles grunnlag av vaner som er blitt til riter, som de ikke tør bryte av magisk angst for tilintetgjørelse - liksom i sin tid min lille Martina på femte trinn av vår trappe." Her kan man virkelig stanse opp et øyeblikk. Sjelden kan man finne maken til et tydelig eksempel på hvor totalt blind en skarptseende dyreadferdsforsker kan være når det gjelder å få frem hvilke muligheter mennesket har.

Visstnok er der meget i menneskenes handlinger som faktisk står på femte trinn av trappen sammen med grågåsen Martina, men det er nettopp det som har karakteren av tvangsnevroser. Når mennesket i sine handlinger er like bundet som dyrene, da er det sykt. Mus må gnave, hons må pikke, ekorn må hoppe omkring, beveren må bygge. Og mennesket har også meget i seg, hvor det må gjøre det ene eller annet, for det i sin utvikling kommer til det felt, hvor det i sine handlinger helt og holdent kan rette seg etter det som viser seg i den rene tenkning, i erkjennelsen. I dette området som bare kan gripes av det enkelte menneske i fullt ansvar og i full frihet, hever mennesket seg ut over alle bindinger til partier, grupper, klaner, gjenger. Her hever mennesket seg også ut over sine egne subjektive sympatier og antipatier. Her er det det rent åndelige som bestemmer. og nettopp derfor kan de forskjelligste enkeltmennesker i dette felt finne seg sammen i full frihet uten å være henvist til "riter, som de ikke tor bryte av magisk angst for tilintetgjørelse - likesom i sin tid min lille Martina på femte trin av vår trappe".

Men hvilken sikkerhet er der for at det åndelige som finnes i erkjennelsesfeltet er gyldig og pålitelig grunnlag for den sosiale sameksistens? Nei, der er ingen sikkerhet som kan være garantert på forhånd eller som kan være bygget opp ved utvendlige "magiske" midler eller riter. I så fall ville man nettopp ennu ikke være kommet til den frie erkjennelses felt. Sikkerheten og påliteligheten er noe som helt og holdent i dette felt kan bli et resultat av den rent åndelige styrke og modenhet. Det er med andre ord et spørsmål om menneskelig utvikling og ikke bare om en engangsbeslutning at "fra nu av vil jeg handle slik og slik".

Erkjennelse kan i et menneskes utvikling i lang tid ha karakter av en flyktig gjest, som nok ofte er der, men som ikke har så meget å si med hensyn til de handlinger som faktisk blir utført. Men det er et forelobig utviklingstrinn.

Erkjennelsen kan gradvis vokse i styrke og fylde, slik at den etterhvert erobrer stykke for stykke av handlingsjivet. Handlingene får da en større sikkerhet og pålitelighet enn de handlinger som er bundet av "magiske" riter. Og handlingene vil da kunne være sosiale, fordi de er hevet ut over det subjektivt personlige, og de vil kunne være gjennomsluttig klare, fordi de har et konkret åndelig innhold som man vil utføre, fordi man elsker det, og ikke fordi man "må" gjøre det, som K. Lorenz sier "av magisk angst for tilintetgjørelse - liksom i sin tid min lille Martina på femte trinn av vår trappe".

Men hvor blir der av aggresjonsdriften? Er ikke den så rikelig tilmålt menneskene, at den nødvendigvis må fortsette å rase så lenge menneskene lever på jorden?

Hvis man mener de krefter som viser seg i aggresjonsdriftens handlinger, vil det nok være helt virkelighetsfjernt å tenke seg at disse kunne "fjernes" eller "overvinnes" på den måten at de forsvinner. Men de behøver ikke rase ut i skadelige, onde handlinger overfor omverdenen. De kan i høyeste grad brukes på en annen måte og derfor også i en helt forvandlet form. Vi ser dem i full aksjon der hvor erkjennelsen vokser i styrke og fylde. Ingen virkelig ekte erkjennelse uten erkjennelseskamp. Her trenges full innsats, hensynslos innsats, modig offervilje, hvor først og fremst ens egne subjektive fordommer og forkjærligheter blir nådelost avslorte og nedkjempet. Her trenges en ubetinget innsats for å erobre et størst mulig territorium, helst hele verden, det vil si i erkjennelsesfeltet. Det befriende er at en slik territoriumserobring ikke skjer ved odelegge]se av andre mennesker, men at den tvertimot gavner andre ved at der i samme grad også åpnes nye muligheter for dem. I det åndelige gjennomtrenger alle hverandre uten å odelegge hverandre. I det åndelige kan flere være samtidig på samme "sted". I det fysisk-romlige er dette umulig. Så lenge aggresjonsdriften ikke gjennomlyses av erkjennelsen og forvandles i selve erkjennelseskampen, vil den nødvendigvis når som helst kunne rase ut i det fysisk-romlige, det vil si til større og større odeleggelse for hele jorden.

K. Lorenz kjenner sine cichlider, rotter og gjess. Han later også som om han kjenner Heraklit, Bibelen, Kant og Goethe, idet han stadig vekk kommer med sitater. Det er forunderlig å se at like presis og grundig han er når det gjelder cichlider, rotter og gjess, like unoyaktig og overfladisk er han når det gjelder menneskehetens store ånder. De sitater han bringer er delvis feilaktige, delvis misforståtte og delvis revet los av sin sammenheng slik at meningen går tapt. La oss ta et eksempel som i sin art kan gjelde for flere andre. Foran kapitlet "Instinktenes store parlament", hvor han særlig undersøker samvirket av forskjelligartete drifter og handlingsmøster, aggresjon og angst etc., siterer han Goethe:

"Wie alles sich zum Ganzen webt,
Eins in dem andern wirkt und lebt."

(Hvorledes alt vever seg sammen til en helhet,
Det ene virker og lever i det annet.)

Men så sloyfer han de to neste linjene som henger direkte sammen med dette:

"Wie Himmelskräfte auf und nieder steigen
Und sich die goldnen Eimer reichen."
(Hvorledes himmelskrefter stiger opp og ned
og rekker hverandre de gyldne spann.)

Goethe, eller rettere sagt Goethes Faust, taler her om de oversanselige himmelskrefter som vesener som virker bevisst sammen. Men dette passet ikke for K. Lorenz, og så sloyfet han det. Men dermed får de to første linjene en abstrakt alminnelig betydning som kan passe for hva som helst, og altså også for K. Lorenz. Han syntes vel det kunne være bra å ta Goethe med. Man bør sikkert ikke tro at dette er bevisst uredelighet av K. Lorenz. Men det er viktig å se at en fremragende naturforsker kan bomme så totalt på dette område. Eksemplet viser tydelig hen til det store oppgavefelt som vår tids menneskers eksistens står og faller med:

Å utforske menneskets muligheter, menneskets vesen, menneskets utviklingsvei, det rent åndelige så sterkt og klart og fyldig, at handlingslivet både for den enkelte og i hele samfunnet etterhvert kan bli bestemt og ledet og utformet av denne erkjennelse.

Førsteutgave:

Mennesket, Bergen, 1966/1

www.joergensmit.org er webbadressen til material av og om Jørgen Smit.
Biografisk material, utgivelser, foredrag, arbeidsplasser o.s.v. utgitt av Rembert Biemond